

JARI PELTOLA

"Aktiivisen verkkokansalaisen" retorisesta tuottamisesta

Digitaalinen kahtiajako (*digital divide*) sisältää jo käsitteenä tiettyjä ennakkoletuksia. Käsitehistoriallisesti sen lähtökohta on 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun yhteiskuntavisioiden, joissa informaatiolle ja siihen liittyvälle teknologialle annettiin merkittävä rooli tulevaisuuden yhteiskunnissa. Tuolloin yksilö oli rajoitettu lähinnä informaation vastaanottajaksi esimerkiksi tietyn televisiokanavan katsojana. Kahdeksankymmentäluvulla keskusteltiin "informaatorikkaista" ja "informaatioköyhistä", mistä edettiin 1990-luvulla tilanteeseen, jossa internetin ja henkilökohtaisten tietokoneiden käyttö yleistyi laajemmin. Samalla 1970-luvulta itäneet visiot suorasta osallistumisesta ja kansalaisvaikuttamisesta saivat lisää pontta uudenaikaisessa teknologisessä kontekstissa.

Tässä artikkelissa esitän, että digitaalinen kahtiajako koskeva keskustelu pohjautuu erilaisiin määrällisesti mitattaviin seikkoihin (esim. henkilön varallisuus, jonkin alueen teknologisen infrastruktuurin taso), joiden kautta ihmisiä ja maantieteellisiä alueita voidaan ryhmitellä eri luokkiin. Tällöin esiin nousee kysymys siitä, kenellä on oikeus luoda näiden ryhmittelyjen kriteerit ja samalla määritellä ne tekijät, joihin digitaalinen kahtiajako käsitteenä perustuu. Tutkimusmateriaalina käytän tekstejä, joissa pyritään määrittelemään digitaalinen kahtiajako jollakin tavalla ja etsimään ratkaisuja niihin ongelmiin, joita tämän oletetun kahtiajaon kautta syntyy. Artikkelin lähtökohtana on, että digitaalisesta kahtiajaosta puhuminen on itsessään poliittinen valinta, yksi valtakeskustelun muoto, jonka kautta on mahdollista tuottaa erilaisia polarisaatiomalleja kuvaamaan informaatioyhteiskunnan subjekteja sekä visioita halutuista yhteiskuntamalleista ja ihmisten käyttäytymismuodoista. Tähän ajatukseen pohjautuen esitän kolme erilaista mallia hahmottaa digitaalinen kahtiajako retoriikan näkökulmasta.

Artikkelissa esitetyt mallit perustuvat Pippa Norrisin (2001, 4) ajatukseen digitaalisesta kahtiajaosta konstruktiona, jonka osatekijöitä ovat internet-yhteyksien määrä eri puolilla maailmaa (*global divide*), "informaatorikkaiden" ja "informaatioköyhien" välinen kuilu eri valtioissa (*social divide*) sekä yksilöiden väliset erot informaatioyhteiskunnassa tapahtuvassa kansalaisosallistumisessa (*democratic divide*). Tavoitteena on soveltaa tätä jakomallia retoriikan näkökulmasta ja kartoittaa digitaalinen kahtiajako eri tavoin legitimoivia tekijöitä, jotka mahdollistavat siitä puhumisen tietyllä tavalla. Tässä mielessä tavoitteenani on löytää näiden kolmen jakomallin kautta erilaisia tapoja hahmottaa digitaalisen kahtiajaon retoriikkaa.

Norrisin malliin perustuen määrittelen kolme lukutapaa hahmottaa digitaalisen kahtiajaon. Ensimmäinen tapa on materiaallinen kahtiajako, joka perustuu

ihmisten eriarvoisiin materiaalsiin resursseihin. Toinen tapa on yksilötason jako, joka pohjautuu yksilön henkilökohtaisiin osaamisresursseihin kuten esimerkiksi kielellisiin resursseihin ja ns. verkkolukutaitoon. Kolmanneksi voisi puhua ns. verkostoyhteiskunnan retoriikan näkökulmasta tapahtuvasta kahtiajaosta, joka pohjautuu erilaisiin suhde- ja kontaktiverkostoihin. Esitän myös, että kaikki nämä jaottelumallit ovat sinänsä mahdollisia digitaalisen kahtiajaon lukutapoja. Tarkoituksena ei olekaan vertailla jakotapoja niiden yleisen tai keskinäisen legitimitetin kannalta. Sen sijaan korostan, että näiden retoristen selitystapojen soveltaminen ja painottaminen on aina samalla myös suora tai epäsuora poliittinen valinta. On myös mahdollista ajatella, että nämä kolme hahmotustapaa ovat jossakin määrin ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi jos korostetaan yksipuolisesti verkostoyhteiskunnan immateriaalisia kontaktiverkostoja, ei välttämättä kiinnitetä riittävästi huomiota kansalaisten taloudellisten resurssien tai koulutustason luomaan epätasa-arvoon.

Materiaalisten resurssien retoriikka

Voisi ajatella, että informaation tuotantoon, jakeluun ja kulutukseen perustuva informaatioyhteiskunta rakentuu perinteisen pääomalogiikan mukaisesti. Tässä mielessä esimerkiksi Manuel Castellsin hahmottelema ”informaatiokapitalismi” ei siis välttämättä kykene täysin irrottautumaan teollisen ajan kapitalismin tuotantorakenteista (Webster 2002, 121–123). Digitaalisella kahtiajaolla onkin materiaalien resurssien näkökulmasta varsin analogiset juuret. Teknologinen infrastruktuuri ja osaaminen keskittyvät informaatioyhteiskuntaa käsittelevissä visioissa sekä globaalissa että paikallisessa mittakaavassa tiettyihin ”solmukohtiin”. Informaatioyhteiskunnan solmukohdat eivät ole samalla tavoin maantieteeseen sidottuja kuin esimerkiksi teollisen ajan kasvukeskukset, mutta maantiede ei silti menetä merkitystään informaatioyhteiskunnassakaan. Jos jokin maantieteellinen alue ei ole markkina-alueena riittävän suuri, se saattaa jäädä informaatioyhteiskunnassa periferian asemaan. (Castells 1998, 360–365.)

Tätä taloudellisen vaurauden ja tietoverkkoihin liitetyn ”informaatiovaurauden” välistä suhdetta voi tarkastella tutkimuksissa, joissa on kartoitettu käytössä olevien internet-osoitteiden ja -palvelinten maantieteellistä sijaintia. Selkeästi suurin osa palvelintietokoneista sijaitsee joko Länsi-Euroopassa tai Yhdysvalloissa. Toisaalta esimerkiksi Suomessa sijaitsevat internet-palvelimet ovat keskittyneet suuriin alueellisiin kasvukeskuksiin, joissa on myös eniten informaatioteknologiaan liittyviä työpaikkoja (Castells & Himanen 2001, liite 2). Informaatioyhteiskunnan ja sen infrastruktuurin kehitystyö vaatii niin suuria taloudellisia resursseja, että vain suurilla kansainvälisillä, kansallisilla ja alueellisilla keskuksilla on mahdollisuus edistää sitä.

Materiaalisten seikkojen korostaminen on ehkä useimmin käytetty legitimoitiperuste informaatioyhteiskunnan digitaalisesta kahtiajaosta keskusteltaessa. Digitaalista kahtiajakoa koskevien argumenttien pohjana ovat tuolloin esimerkiksi erilaiset tilastot, jotka liittyvät joko eri maantieteellisten alueiden tai niiden asukkaiden varallisuustasoon, alueellisiin raaka-aineresursseihin yms. Tietoverkot käsitetään tällöin osana muuta fyysistä yhteiskuntaa, ja tietoverkkojen soveltamisen ympärille muodostuva ”uusi talous” rakentuu teollisen aikakauden ”vanhan talouden” talous- ja varallisuusmallin mukaiseksi. Samalla tietoverkot ikään kuin integroidaan osaksi kokonaistaloutta ja tietoverkkojen mahdollisimman tehokkaasta hyödyntämisestä tulee merkittävä taloudellinen kilpailutekijä (Castells 2001, 64).

Mikäli digitaalisen kahtiajaon pohjaksi otetaan materiaalien resurssien näkökulma, kansalaisten henkilökohtaisesta tai käytössä olevasta varallisuustasosta tulee yksilötasolla tärkein erottava tekijä täysivaltaisten "verkkokansalaisten" ja ulkopuolelle jäävien "muiden" välillä. Tällöin korostetaan sitä, että ihmisillä tulee olla käytössään riittävästi informaatioteknologiaa (tietokone, verkkoyhteys yms.), jotta kytkeytyminen esimerkiksi internetiin on ylipäättään mahdollista. Näiden edellytysten hankkiminen on kuluttajalähtöisessä informaatioyhteiskunnassa pitkälti ihmisten itsensä vastuulla (Mosco 2000, 352). Mikäli yksilön taloudelliset resurssit eivät riitä informaatioteknologian hankkimiseen, tietoverkkojen käyttäminenkin hankaloituu, vaikka julkisia, valtioiden, kuntien ja erilaisten tilapäishankkeiden varoin rahoitettuja internet-käyttöön tarkoitettuja päätteitä saattaa olla rajoitetussa määrin tarjolla esimerkiksi kirjastoissa ja oppilaitoksissa.

Taloudellisten tekijöiden epätasainen jakautuminen johtaa tästä näkökulmasta lähes väistämättä orwellilaiseen tilanteeseen, jossa toiset ovat tasa-arvoisempia kuin toiset, koska tietoverkoilla tai informaatioteknologialla itsellään ei ole näitä resursseja tasaavaa vaikutusta (Haywood 1998, 22). Toisaalta voisi ajatella, että jyrkkä materialistinen jako "informaatorikkaisiin" ja "informaatioköyhiin" on harhaanjohtava kuvaus ihmisten ja informaatioteknologian välisestä tilanteesta (Wilhelm 2000, 69–72). Aivan kuten tietokoneiden data koostuu nolista ja ykkösistä, materialistinen digitaalinen kahtiajako muodostaisi taloudellisten resurssien näkökulmasta kaksi ryhmää, joista toisella olisi mahdollista hyödyntää tietoverkkoja ja toisella ei. Tässä visiossa informaatioyhteiskuntaan muodostuisi "digitaalinen alaluokka", johon informaatorikkaiden pitäisi kohdistaa erilaisia toimenpiteitä, jotta informaatioköyhien valmiudet toimia yhteiskunnassa paraniivat. Näin "ykkösillä" olisi aloitevalta sen suhteen, millaisia resursseja toisaalta heillä itsellään ja toisaalta "nollilla" tulisi olla, jotta heitä voisi pitää täysivaltaisina informaatioyhteiskunnan kansalaisina. Tällainen voimakkaasti kaksijakoinen operatiivis-hallinnollinen näkemys informaatioyhteiskunnan kansalaisista olisi edullinen niille perinteisille instituutioille (esim. kansallisvaltiot, eri viranomaistahot, korporaatit), joilla on jo ennestään valta luokitella ihmisiä ja ennen kaikkea määritellä yksilön "riittävä" osaamisen taso informaatioyhteiskunnassa. Samalla tahot, jotka korostavat informaatioteknologiaan perustuvia resursseja olennaisena osana informaatioyhteiskunnan kansalaisuutta, saavat yhteiskunnallisessa keskustelussa tietynlaisen etulyöntiaseman. Heikompaan asemaan jäävät esimerkiksi sellaiset näkemykset, jotka kritisoivat informaatioyhteiskuntaa sen teknokraattisen luonteen takia.

Tässä mielessä kysymys digitaalisesta kahtiajaosta on samantyyppinen kuin esimerkiksi kysymys sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta tai tuloerojen tasaamisesta sekä makro- että mikrotasolla. Jos tietoverkkojen täysimittainen käyttäminen vaatii kansalaisilta henkilökohtaista panostusta esimerkiksi omaehtoisen informaatioteknologian hankkimisen tai välttämättömäksi katsotun kouluttautumisen muodossa, tietoverkot eivät lähtökohtaisesti voi olla toimintatila, jossa kaikki voisivat olla osallistumis- ja toimintamahdollisuuksiltaan tasa-arvoisia. Sen vuoksi ei voi myöskään ajatella, että tietoverkot itsessään tasaisivat automaattisesti käyttäjien eriarvoiset lähtötilanteet.

Voidaankin sanoa, että informaatioyhteiskunnan kansalaisten hahmottaminen jyrkän, lähinnä taloudelliseen eriarvoisuuteen perustuvan totaalisen kahtiajaon kautta ei herro kaikkea niistä tekijöistä, jotka liittyvät "verkkokansalaisten" muotoutumiseen. Pelkkä materiaallinen vauraus tai periaatteellinen mahdollisuus toimia tietoverkoissa ei tee ihmisestä automaattisesti täysivaltaista verkkokansalaista, vaan kyseessä on monitahoisempi konstruktio, johon liittyvät myös esimerkiksi ns. verkkolukutaidon kaltaiset henkilökohtaiset osaamisresurssit.

Osaamisresurssien retoriikka

Materiaalinen lähestymistapa ei ota huomioon sitä, että informaatioteknologian omistaminen on instrumentaalisisessa mielessä vain tietoverkkoihin kytkeytymisen mahdollistava välttämättömyys, ei tietoverkoissa tapahtuvan toiminnan ymmärtämisen avain. Siksi "tietokone ja internet-yhteys kaikille kansalaisille" -tyyliset laajatkaan kampanjat eivät välttämättä riitä aikaansaamaan kansalaisten tasa-arvoa. Toisaalta "riittävän" osaamistason ylläpitäminen vaatii jatkuvaa oman osaamisen uusintamista, joten tämän osaamistason määrittelijät käyttävät samalla retorisisessa mielessä valtaa, joka liittyy toisaalta koko informaatioyhteiskunnan todellisuuden hahmottamiseen ja toisaalta kansalaisten rooliin siinä toimijoina.

Ajatus tietoverkkojen käytön hallitsemisesta välttämättömänä "kansalaistaitona" on verrattain uusi. Vielä 1990-luvun alun pienten käyttäjämäärien ja teknologiaan perehtyneiden harrastajien aikana tietoverkkoja koskeva diskurssi liittyi suurimmalta osin niiden itsensä edelleen kehittämiseen. Tämän jälkeenkin tietoverkoissa on pitkälti vallinnut ns. netiketin käytäntö, jossa suurin osa tietoverkkojen arkipäivän käyttöä koskevista säännöistä on perustunut enemmän tai vähemmän tietoverkkojen avoimeen infrastruktuuriin sekä käyttäjien itsensä harjoittamaan itsesäätelyyn tai epäviralliseen "käytöskoodiin" (Jordan 1999, 79–87; Lessig 2001, 35–36; Streck 1998, 39–43). Tällainen menettely on käytännössä mahdollista, kun käyttäjäryhmä tai ainakin sen aktiiviseksi katsottu osa on valmiiksi homogeeninen esimerkiksi arvomaailmaltaan ja kokemustaustaltaan (Savolainen 1996, 50). Kun www-muotoisen internetin käyttäjämäärä ja internetin taloudellinen merkitys kasvoi lähes räjähdysmäisesti 1990-luvun puolivälissä, tämä alkuaikojen "sisäinen harmonia" rikkoontui, ja samalla syntyi tarve luoda "it-sekurin tietoverkkojen" sijaan entistä selkeämpi ja kattavampi tietoverkkojen kontrollijärjestelmä. Sekä internetin infrastruktuuriin että sen sisältöjen hallintaa käsittelevä diskurssi muuttuikin 1990-luvun lopulla enemmän taloudellisten intressien hallitsemaksi keskusteluksi erilaisista käytännön standardeista ja internetin "normalisaatiosta" (Resnick 1998, 49).

Osaamisresurssien näkökulmasta digitaalisen kahtiajaon perustana on tietty osaamistaso, joka katsotaan riittäväksi tietoverkkojen käyttämistä varten. Yksilön tehtäväksi jää tuolloin lähinnä "päivittää" itseään ja osaamistaan ja näin sopeutua alati kiihtyviin muutoksiin. Yksittäisen tietoverkkojen käyttäjän näkökulmasta tässä kaikessa onkin kyse eräänlaisesta päivityslogiikasta tai uudesta "selviämiprojektista", joka koostuu rajattujen ihmisryhmien (esim. eläkeläiset, nuoret) käytännön tietoteknisten taitojen jatkuvasta kehittämisestä ja ylläpidosta. Esimerkiksi valtion tiede- ja teknologianeuvoston raportissa (Opetusministeriö 2000) korostetaan kansalaisten koulutustason nostamista entistään korkeammaksi. Samalla raportissa kuvataan ehkä osin tahtomattakin tulevaisuuden tietoyhteiskunta mahdollisuuden lisäksi myös potentiaalisena uhkana, johon tulee valmistautua asianmukaisesti. Retorisessa mielessä tietoyhteiskuntakehitys on usein hyvinkin vaihtoehdoton suuntaus. Yksilön passiivinen sopeutuminen tähän kehitykseen kuvataan lähes aina negatiivisena asiana. Sen sijaan korostetaan klassista "aktiivisen kansalaisen" ideaalia:

Digitaalinen vallankumous ja siihen liittyvä tietoyhteiskuntakehitys koko laajuudessaan avaavat uusia mahdollisuuksia sekä talouden että työllisyyden kasvulle (...). Tiedon ja osaamisen perustan vahvistaminen on jatkuvaa toimintaa. On vahvistettava sekä 'tiedon ja osaamisen pyramidin' perustaa että sen huippua. Kaikille kansalaisille on kyettävä antamaan perusvalmiudet toimia tietointensiivisessä yhteiskunnassa. Ne luovat pohjaa oman elämän hallinnalle sekä henkiselle ja aineelliselle kehitykselle. Tasa-arvonäkemykseen pohjaava koulutuksen perus-

turva on välttämätön vieraantumista ja syrjäytymistä vastaan. Huippuosaamiseen panostaminen ja sen kehittäminen on yhtä välttämätöntä, jotta Suomi voi kehittyä tiedon ja osaamisen ja tietoyhteiskuntakehityksen kärkimaana myös tulevaisuudessa. Paikallaan pysyminen merkitsee taantumista. (Opetusministeriö 2000.)

Retorisesti mielenkiintoisia yksityiskohtia raportissa ovat myös esimerkiksi ”tulevaa kehitystä koskevan tiedon hankinta” ja tämän tiedon hankinnassa käytettävä ”teknologisen kehityksen ennakointi” (mt.). Raportin taustalla on myös ajatus itsekontrollista, joka tekee informaatioyhteiskunnan kansalaisista automaattisesti tiettyjen normien mukaan toimivia foucaultlaista itsetarkkailua harjoittavia subjekteja. Tällainen kirjoittamaton normi voisi olla esimerkiksi oletamus siitä, ettei kukaan selviä tulevaisuuden yhteiskunnassa, ellei osaa käyttää informaatioteknologiaa. Silloin ”luonnollinen” reaktio olisi alkaa kehittää omaa osaamistaan vapaaehtoisesti. Esimerkiksi internetissä toimiva ikäihmisten atk-yhdistys ENTER ry on puolueisiin sitoutumaton yhdistys, jonka tarkoituksena on ”parantaa ikääntyneiden ihmisten valmiuksia tietotekniikan hyödyntämisessä” (Stakes 2003). Yhdistys välittää myös internetissä informaatiota ikäihmisille soveltuvista tietotekniikan kursseista sekä pyrkii vaikuttamaan siihen, että ”vanhenemisen mukanaan tuomat vaatimukset otetaan huomioon tietotekniikan laitteiden ja ohjelmien suunnittelussa” (ENTER ry 2003). ENTER ry perustettiin Stakesin aloitteesta vuonna 1997, kun Stakes oli mukana EU:n rahoittamassa projektissa, jossa kartoitettiin keinoja ”estää ikäihmisten syrjäytymistä tietoyhteiskunnasta monien palvelujen siirtyessä verkkopohjaisiksi” (Stakes 2003). Palveluiden verkkopohjaisuus antaa siis laajassa mittakaavassa uusia mahdollisuuksia, mutta samalla informaatioteknologia kategorisoi ihmiset heidän teknologiaosaamisensa perusteella entistä tiukemmin eri ryhmiin, joihin on sovellettava erityistoimenpiteitä yhteiskunnallisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Informaatioyhteiskuntaa kulttuurisena kehityskulkuna ei sen sijaan enää kyseenalaisteta.

Yksilön tietoteknistä osaamista korostavassa diskurssissa painotetaan usein myös sitä, että taloudellisten resurssien lisäksi tarvitaan erilaisia tietoverkkoihin liittyviä henkilökohtaisia tai ”sisäisiä” resursseja: verkkoyhteyksien ja -palvelujen käyttöoikeuksia ja ennen kaikkea ”verkkolukutaitoa”, taitoa toimia verkkoympäristössä halutulla tavalla. Jollakulla saattaa esimerkiksi olla käytössään uusin tietokonelaitteisto ja nopein mahdollinen internet-yhteys, mutta mikäli hän ei halua tai osaa rekisteröityä tietyn online-uutispalvelun käyttäjäksi, hän ei kykene käyttämään kyseistä palvelua. Toisaalta verkkolukutaito pitää sisällään myös kyvyn erottaa internetin sisällöstä osa, joka on informaation haun kannalta relevantti. Taitoihin vaikuttavat esimerkiksi käyttäjän kielelliset resurssit ja se, paljonko hänellä on kokemusta internetin käytöstä.

Verkostoitumisresurssien retoriikka

Idea aktiivisesta ”verkkokansalaisesta” on osa laajempia informaatioteknologiaan liittyviä yhteiskuntavisioida, joissa informaatiolla on keskeinen merkitys yhteiskunnan tuotantorakenteessa. Informaatioyhteiskunta rakentuu esimerkiksi Manuel Castellsin mukaan verkoston ja identiteetin vuorovaikutussuhteelle, ja samalla informaatio muokkaa osaltaan sekä yhteiskunnan valtasuhteita että globaalia ja alueellista taloudellista tuotantoa (Anttiroiko 1998, 198). Tämän seurauksena syntyy ajatus ”verkostoidentiteetistä”, kokoelmasta erilaisia käyttäjäprofiileja, jotka puolestaan toimivat erilaisissa kontrollikonteksteissa. Tässä ”kontrolliyhteiskunnaksi” (Deleuze 1992, 3–7) kutsutussa ideassa erilaiset koodit

tai signaalit kuten luottotiedot, käyttäjäoikeudet ja hallinnolliset rekisterit ovat informaatiolähteitä, joiden kautta ihmisten status määrittyy. Samalla näistä koodista tulee osa yksilön henkilökohtaisia resursseja tietoverkkojen käyttäjänä. Ilman käyttäjätunnusta ja salasanaa esimerkiksi online-kirjakaupan käyttäminen saattaa olla mahdotonta, ja kaupasta tilaamiseen saatetaan vaatia luottokortin numeroa. Näin verkotetaan myös ne taloudelliset ja henkilökohtaiset resurssit, jotka ovat usein digitaalisen kahtiajaon taustalla. Toisaalta verkostoyhteiskunnan idea sisältää myös toisenlaisen mahdollisuuden muodostaa pohja digitaaliselle kahtiajaolle. Verkostoyhteiskunta antaa automaattisesti enemmän mahdollisuuksia niille, joilla on enemmän kontakteja. Vastaavasti ne, joilla ei ole laajaa kontakti- ja suhdeverkostoa, ovat muita huonommassa asemassa.

Vielä 1970-luvun alkupuolella informaatioteknologia nähtiin esimerkiksi erilaisissa "teledemokratian" tai "elektronisen demokratian" kokeiluissa tekijänä, joka lisäisi automaattisesti demokratiaa tai kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia. Lisääntyvän verkostoitumiskehityksen eriarvoistavia piirteitä ei juurikaan korostettu. (Aarnio et al. 2001, 6.) Tuolloin etenkin Yhdysvalloissa kokeiltiin puhelimen, paikallistelevisiön ja tietotekniikan soveltamista esimerkiksi etä-äänestämässä ja siihen liittyvässä kansalaisten informoinnissa. Myöhemmin 1980-luvun alussa informaatioteknologia nähtiin osana kokonaisvaltaisia tietoyhteiskuntavisiota (Knuuttila 2001, 194–195). Niissä korostettiin rationaalisten ja aktiivisten toimijoiden muodostamia yhteisöjä, jotka perustuivat "vahvan demokratian" ja "vapaaehtoisen kansalaisosallistumisen retoriikkaan" (Arterton 1987; Barber 1984; Masuda 1981). Myöhemmissä verkostoyhteiskuntavisioiden lähtökohdina on edellisestä poiketen ollut usein yksittäinen tietoverkkojen käyttäjä, jonka suhde yhteiskuntaan on kuluttajalähtöinen ja jonka elämänvalinnat perustuvat enemmänkin individualismiin kuin kommunitaristiseen yhteisöllisyyden ideaaliin. Hieman yleistäen voisi todeta, että se, mikä käsitettiin vielä 1980-luvun deliberatiivisissa tietoyhteiskuntavisioiden informaatioteknologian mahdollistamana "keskustelevana päätöksentekona", on 1990-luvun konsumeristisessä verkostoyhteiskuntamallissa muuttunut informaatioteknologian mahdollistamaksi "yksilön valinnanvapaudeksi" (Wilhelm 2000, 41–44). Valittavat vaihtoehdot on kuitenkin prosessoitu etukäteen ja tätä kautta määritelty tai "koodattu" valittavissa oleviksi vaihtoehdoiksi.

Silti informaatioteknologian soveltamista pidetään yhä vastapainona kehitykselle, johon on liittynyt esimerkiksi poliittisten puolueiden ja liikkeiden jäsenmäärien väheneminen sekä erilaisten valtiollisten ja alueellisten vaalien äänestysprosenttien lasku. Usein avoimiksi jäävät kysymykset esimerkiksi verkkoyhteyksien rakentamisesta, itse tietokoneiden ja yhteyksien rahoituksesta sekä ihmisten verkko-osaamisen epätasa-arvosta (Bryan, Tsagarousianou & Tambini 1998, 6–8). Informaatioteknologian etuina pidetään entistä parempaa ja helpompaa informaation saatavuutta sekä erilaisten informaatiota vääristävien tahojen poistumista informaatiolähteen ja käyttäjän väliltä. Tietoverkoissa tätä mallia kutsutaan usein ns. peer-to-peer -malliksi, jossa käyttäjät kommunikoivat suoraan toistensa kanssa ilman välittäviä tahoja. Samalla korostuu sen merkitys, että yksittäinen kansalainen tuntee suoraan tahoja, joiden kanssa kommunikoida. Erilaisten verkostokontaktien mahdollisimman suuri määrä on siis tekijä, jonka kautta verkostoyhteiskunnan digitaalinen kahtiajako tässä kontekstissa hahmotetaan. Mikäli tarvittavia kontakteja ei ole, verkostoyhteiskunnassa toimiminen saattaa vaikeutua tai tulla joissakin tapauksissa jopa mahdottomaksi, mikä jakaisi verkostoyhteiskunnan kansalaiset "kontaktiköyhiin" ja "kontaktirikkaisiin".

Sama "digitaalisen eriarvoistumisen" vaara nähdään usein myös eri maantieteellisten alueiden välillä. Retorisessa mielessä tällöin puhutaan esimerkiksi

”osaamiskeskuksista”. Ne nähdään ”solmukohtina”, joiden ympärille erilaista verkostoyhteiskuntaan liittyvää osaamista keskittyy. Samalla muodostetaan kahtiajako, jossa erotetaan toisistaan osaamiskeskukset ja informaatiotyhteiskunnan ”periferiat” sillä perusteella, kuinka kattava kontaktiverkosto niillä on alueellisiin tai kansainvälisiin osaamiskeskuksiin. Kontaktiverkoston laajuudesta tulee tuolloin myös keskinäisen kilpailun väline, jonka kautta eri alueet pyrkivät erottautumaan toisistaan.

Maantieteellinen eriarvoistuminen esitetään usein vääjäämättömäksi kehitykseksi. Sen vastapainoksi on luotu erilaisia strategioita, joiden päämääränä on uuden informaatioteknologian tasa-arvoinen hyödyntäminen (esim. kansallisen televisioverkon maanlaajuinen digitalisointi). Suurten kansallisten tavoitestrategioiden rinnalla tai niiden sisällä toimii esimerkiksi Suomessa myös erilaisia osin tai kokonaan julkisrahoitteisia informaatioteknologiaan liittyviä verkostohankkeita, jotka ovat usein luonteeltaan paikallisia (kunta, kaupunki, kylä) ja kestoltaan projektiluonteisia. Esimerkiksi sopii PiiSavo-projekti, jonka piiriin kuuluvat Haukivuoren, Jäppilän, Kangasniemen ja Virtasalmen kunnat sekä Pieksämäen kaupunki ja Pieksämäen maalaiskunta. Hanke on määritellyt tavoitteekseen ”rakentaa alueelle monipuolinen toimintamalli, joka palvelee eri toimijatahoja sekä ohjaa koulutusta ja kansalaisia tietoverkkojen käyttöön” (PiiSavo 2003). Taustaideana on nostaa seutukunnan periferiaksi määriteltyä asemaa verkostoyhteiskunnassa mm. rakentamalla ilmaisia nettipisteitä sekä erityinen ”avoin seutuportaali”, jonka käyttäjäksi jokainen asukas voi halutessaan rekisteröityä. Verkostoyhteiskunnan idean mukaisesti huomiota kiinnitetään erityisesti verkostokontaktien lisäämisen samalla, kun tavoiteasettelussa huomioidaan myös esimerkiksi ”yrittäjyyden edistäminen”, ”tietoyhteiskunnan medialukutaidon lisääminen” sekä ”maaseudun elinvoimaisuuden säilyttäminen” (mt.).

Toinen mahdollisuus on kehittää jo ennalta kasvukeskukseksi määritellyn alueen olemassa olevia osaamisresursseja entisestään. Moni tämän tyyppinen informaatioteknologiaan liittyvä alueellinen kehityshanke, kuten esimerkiksi eTampere, pyrkii paikallisen panostamisen tai ”seutuistumisen” kautta esittämään tietyn maantieteellisen alueen ”avainalueena” ja ”osaamiskeskusena”, jotta alueella olisi entistä suurempi kansallinen ja myös kansainvälinen painoarvo tulevaisuudessa. Tällöin tavoitteenasettelun retoriikka koostuu kyseisen alueen erityispiirteitä korostavista ilmaisuista kuten ”osaamisintensiivisyys”, ”yritysvirrat” tai ”tietoyhteiskunnan kehitysdynamiikka” (eTampere 2000). Olennaista on myös se, että verkostoyhteiskunta nähdään kiihtyvällä vauhdilla kehittyvänä yhteiskuntana, ja jo pelkkä ”kehityksen mukana pysyminen” vaatii entistä nopeampia toimenpiteitä, jotta ”kehityksestä jäämistä” tai ”syrjäytymistä” ei tapahtuisi. Itse asiassa voisi väittää, että kehityksen terävimmästä kärjestä putoaminen on tässä lukutavassa pahin mahdollinen vaihtoehto, joka voisi realisoitua verkostoyhteiskuntakontekstissa. Osallistuminen tähän kehityskulkuun ei siis ole enää retorisisessa mielessä vaihtoehto vaan käytännössä pakollista.

Johtopäätöksiä: kohti profiiliyhteiskuntaa?

Digitaalinen kahtiajako voidaan käsittää monella eri tavalla, mutta yhteistä ainakin edellä esitetyille kolmelle lukutavalle näyttäisi olevan se, että ”hyvä” tai ”oikea” toteutusmalli on informaatioteknologian näkökulmasta aina visio, jossa uudella teknologialla on suuri rooli muutoksessa parempaan suuntaan. Esimerkiksi taloudellisessa mielessä digitaalisen kahtiajaon umpikuromista auttavat erilaiset toimenpideohjelmat, jotka antavat ihmisille toimintamahdollisuuksia tietover-

koissa heidän taloudellisista resursseistaan riippumatta. Henkilökohtaisten osaamisresurssien näkökulmasta koulutustarjonnan lisäämisellä koetaan olevan positiivinen vaikutus, ja verkostoyhteiskunnassakin erilaiset alueelliset kehittämissuunnitelmat nähdään mahdollisuutena tasa-arvoisempaan informaatioyhteiskuntaan. Se, että digitaalisesta kahtiajaosta ylipäätään puhutaan, on seurausta siitä samasta teknis-taloudellisesta kehityssuunnasta, jonka koetaan samanaikaisesti olevan ratkaisu tuon kahtiajaon kaventamiseen.

Digitaalinen kahtiajako on aina määrittelijänsä luoma konstruktio. Se sisältää ne näkökulmat, joita kulloinkin halutaan korostaa. Jokainen määrittelytapa ottaa lähtökohdaksi jonkin ongelmaksi koetun tilanteen (kehitysmaiden alhainen informaatioteknologiainfrastruktuurin taso, ikääntyneiden ihmisten vähäinen tietotekninen osaaminen, alueellinen jälkeenjääneisyys informaatioteknologian hyödyntämisessä) ja luo tältä pohjalta oman kuvauksensa vallitsevasta sosiaalisesta todellisuudesta. Kun digitaalisesta kahtiajaosta on näin tehty mitattava suure, sen perusteella voidaan esimerkiksi legitimoida edellä kuvattuja sosiaalisia toimenpideohjelmia ja poliittisia toimintastrategioita. Koska näiden ohjelmien ja projektien tarkoitus on saavuttaa jotakin ”hyväksi” koettua, myös niihin liittyvä informaatioteknologian lisääntynyt käyttö nähdään teknologisen determinismin tapaan asiana, joka automaattisesti johtaa entistä parempaan yhteiskuntaan.

Kun informaatioyhteiskunnassa koettuun eriarvoisuuteen vaikuttavat asiat ovat kvantitatiivisesti mitattavissa (esim. internet-yhteyksien määrä jollakin maantieteellisellä alueella), niiden avulla voidaan luoda erilaisia profiileja, joita voidaan verrata haluttuihin yhteiskuntavisiioihin. Tavoitteeksi voidaan esimerkiksi ottaa, että 80 prosentilla suomalaisista tulisi olla oma sähköpostiosoite, ja tämän tavoitteen toteuttamista varten voidaan luoda erilaisia strategioita, joiden avulla tavoite yritetään saavuttaa.

Samalla kansalaisen henkilökohtainen profiili määrittyy tätä strategiaa vasten sen kautta, onko hänellä sähköpostiosoite vai ei. Tällaisessa profiilijattelussa jokaisella kansalaisella on digitaalisen kahtiajaon näkökulmasta oma materiaallinen profiili, osaamisresursseihin pohjautuva profiili sekä verkostoyhteiskunnan kontaktiprofiili, jotka määrittyvät niitä ideaaleja vasten, jotka näille digitaalisen kahtiajaon osa-alueille kulloinkin määritellään. Nämä profiilit ovat puolestaan osa laajempaa keskustelua, johon liittyvät esimerkiksi pohdinnat jonkin seutukunnan ”tulevaisuusorientoituneisuudesta” tai jonkin kansallisvaltion ”edistyneisyydestä” informaatioteknologian soveltamisessa. Tästäkin näkökulmasta digitaalinen kahtiajako on käsitteenä informaatioyhteiskunnan tulevaisuusvisionääreille ja tilapäispolitiikoille varsin käyttökelpoinen retorinen työkalu.

Profiilijattelun vastapainona voisi nähdä informaatioyhteiskunnan hahmottamisen tietynlaisen ”käyttäjämallin” kautta. Käyttäjämalli pohjautuu valmiiden kriteerien sijaan tarpeisiin ja intresseihin, jotka ovat lähtöisin käyttäjästä itsestään. Tällöin informaatioteknologian soveltaminen ei ole välttämätöntä, vaikka se koettaisiinkin muita paremmaksi tai tehokkaammaksi tavaksi toteuttaa joku asia. Informaatioteknologian käyttäminen ei automaattisesti lisää ihmisten välisen kommunikaation laatua tai määrää. Monissa verkkokansalaisen hahmottamalleissa käyttäjälähtöisyys on kuitenkin siirretty taustalle. Sen sijaan informaatioyhteiskunnan normit ja profiilit ikään kuin ”käyttävät käyttäjää” ja pyrkivät tätä kautta osaltaan tuottamaan halutun kaltaisia yksilöitä informaatioyhteiskuntaan. Toki tämäkin tuotantoprosessi on aina kaksisuuntainen siinä mielessä, että erilaisten verkkokansalaisen ihannemallien on reagoitava kulloinkin vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen, jotta ne säilyttäisivät auktoriteettinsa ja legitimiteettinsä.

Kirjallisuus

- Aarnio, Eeva, Mikko Jäkälä, Jari Hoffrén & Pekka Isotalus (2001)
Poliittisen toiminnan uusilla foorumeilla. Teknologiavälitteisyys: edistäjä vai estäjä? Tiedotustutkimus 24:3, 4–18.
- Anttiroiko, Ari-Veikko (1998)
Tietoyhteiskunta ja kunnallinen demokratia: Makroteoreettinen näkökulma informaation yhteiskunnan demokratian ehtoihin. Hallinnon tutkimus 17:3, 192–210.
- Arterton, Christopher (1987)
Teledemocracy: Can Technology Protect Democracy? London: Sage.
- Barber, Benjamin (1984)
Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Los Angeles: University of California Press.
- Bryan, Cathy, Roza Tsagarousianou & Damian Tambini (1998)
Electronic Democracy and the Civic Networking Movement in Context. Teoksessa: Roza Tsagarousianou, Damian Tambini & Cathy Bryan (toim.) Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks. London & New York: Routledge, 1–17.
- Castells, Manuel (1998)
End of Millennium. Volume III. The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2001)
The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society. New York: Oxford University Press.
- Castells, Manuel & Pekka Himanen (2001)
Suomen tietoyhteiskuntamalli. Helsinki: WSOY.
- Deleuze, Gilles (1992)
Postscript on the Societies of Control. OCTOBER 59, 3–7.
- ENTER ry (2003)
Yhdistyksen esittely. <http://www.co.jyu.fi/enter> (tarkastettu 29.4.2003).
- eTampere (2000)
Kehitysohjelma 2001–2005. Tampereen kaupunki. <http://www.etampere.fi/kuvapankki/pics/89.pdf> (tarkastettu 18.3.2003).
- Haywood, Trevor (1998)
Global Networks and the Myth of Equality: Trickle Down or Trickle Away? Teoksessa Brian Loader (toim.) Cyberspace Divide: Equality, Agency, and Policy in the Information Society. New York: Routledge, 19–34.
- Jordan, Tim (1999)
Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and The Internet. London: Routledge.
- Knuutila, Seppo (2001)
Taakse jäävä tietoyhteiskunta? Narratiivinen tarkastelu. Teoksessa Johanna Uotinen, Sari Tuuva, Marja Vehviläinen & Seppo Knuutila (toim.) Verkkojen kokijat paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 190–213.
- Lessig, Lawrence (2001)
The Future of Ideas: The Fate of the Commons in a Connected World. New York: Random House.
- Masuda, Yoneji (1981)
The Information Society as Post-Industrial Society. Tokyo: World Future Society.
- Mosco, Vincent (2000)
The Web. Teoksessa Gary Browning, Abigail Halchi & Frank Webster (toim.) Understanding Contemporary Society: Theories of the Present. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 343–355.
- Norris, Pippa (2001)
Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge: Cambridge University Press.
- Opetusministeriö (2000)
Katsaus 2000: Tiedon ja osaamisen haasteet. Valtion tiede- ja teknologianeuvoston julkaisu. http://www.minedu.fi/tiede_ ja_teknologianeuvosto/julkaisut/katsaus_2000.html (tarkastettu 24.4.2003).
- PiiSavo (2003)
PiiSavo -hankkeen esittely. <http://www.pii savo.net/kotisivut/esittely.html> (tarkastettu 29.4.2003).
- Resnick, David (1998)
Politics on the Internet: The Normalization of Cyberspace. Teoksessa: Chris Toulouse & Timothy W. Luke (toim.) The Politics of Cyberspace. New York: Routledge, 48–68.
- Savolainen, Reijo (1996)
Suurajot vai surmanajot? Internetin keskusteluryhmä keskustelee. Tiedotustutkimus 19:4, 48–65.
- Stakes (2003)
Ikinörrtien koulutukselle kysyntää enemmän kuin tarjontaa: Enter ry innostaa ikäihmisiä tietokoneen käyttäjiksi. <http://www.stakes.fi/tiedotteet/2003/2.htm> (tarkastettu 5.4.2003).
- Streck, John (1998)
Pulling The Plug on Electronic Town Meetings: Participatory Democracy and Reality of the Usenet. Teoksessa Chris Toulouse & Timothy W. Luke (toim.) The Politics of Cyberspace. New York: Routledge, 18–47.
- Webster, Frank (2002)
Theories of the Information Society. Second Edition. London and New York: Routledge.
- Wilhelm, Anthony G. (2000)
Democracy in the Digital Age. New York: Routledge.